

Het nieuwe Liedboek
in woord en beeld

DR. JAN SMELIK

Het nieuwe Liedboek in woord en beeld

Uitgeverij Boekencentrum,
Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council (FSC) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Ontwerp: Studio Anton Sinke, www.antonsinke.nl

ISBN 978 90 239 2681 8

NUR 662

Uitgave i.s.m. Interkerkelijke Stichting voor het Kerklied (ISK)

© 2013 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Woord vooraf	7
Hoofdstuk 1 - Een nieuwe tijd vraagt om een nieuw liedboek	9
Ontzuiling	11
Toenadering en pluralisering	12
<i>Basisbeweging – De feministische beweging – De evangelische beweging – Psalmen voor Nu – De communauté van Taizé – De Iona community – Niet-westerse kerken</i>	
Liedboek voor de kerken in een nieuw liturgisch landschap	26
<i>Kinderliederen – Liturgische ontwikkelingen – Liturgische praktijk vraagt om verbreding</i>	
Hoofdstuk 2 - Samen op weg naar een nieuw liedboek	33
Beleidsnota 1995	33
Beleidsnotitie ‘Een nieuw liedboek’	34
<i>Pluriformiteit honoreren</i>	
Opracht en participanten	38
Draagvlak en invloed toekomstige gebruikers	38
<i>Enquête in 2007 – Supervisoren en klankbordgroepen</i>	
Werk en presentatie	41
<i>Uitgangspunten – Presentaties project</i>	
Eindresultaat en gebruik	47
<i>Band met voorgaande eeuwen bewaren – Toekomstig gebruik</i>	
Hoofdstuk 3 - Vroege kerk en Middeleeuwen	53
De vroege kerk	53
<i>Psalmen en hymnen – Uitvoering liederen</i>	
Middeleeuwen: gregoriaans, tropen en sequentia’s	60
<i>Tropen en sequentia’s – Nieuwe hymnen – Lieder in de volkstaal</i>	
Hoofdstuk 4 - De tijd van de Reformatie	69
Huldrych Zwingli	69
<i>Lieder van Zwingli</i>	
Doopsgezinden	71
Maarten Luther en zijn volgelingen	74
<i>Volkstaallieder – Luthers liederen – Bewerkingen psalmen en middeleeuwse liederen – Leisen en catechetische liederen – Liedbundels en liedmakers uit Luthers tijd – Decius en Herman – De zestiende eeuw na Luthers dood</i>	

Boheemse Broedergemeenschap	85
Johannes Calvijn en zijn volgelingen	86
<i>Calvijns voorrede uit 1542/1543 – Calvijns liefde voor de psalmen – De Nederlanden – Datheens berijming geliefd – Gezangen – Invloed Calvijn-Datheen</i>	
Hoofdstuk 5 - De periode 1600 tot 1800	97
Psalmzingen in de Republiek	99
<i>Statenvertaling en nieuwe berijmingen – Kritiek op ‘Datheen’ zwelt aan</i>	
Gezangen zingen in de Republiek	106
<i>Ieder zingt zijn eigen lied – Gereformeerd piëtisme – Verzet tegen oudtestamentische liederen</i>	
Duitsland	112
<i>Paul Gerhardt – Herrnhutters – Het gezangboek van J.A. Freylinghausen</i>	
Engeland	118
<i>Isaac Watts</i>	
Hoofdstuk 6 - De negentiende eeuw	121
Evangelische Gezangen	121
<i>Beschaven via liederen – Invoering van de gezangbundel</i>	
Gereformeerden en de gezangen(kwestie)	125
<i>Hendrik de Cock – Het Réveil en het lied</i>	
De <i>Vervolgbundel</i> in een richtingenkerk	129
<i>Inhoudelijke aspecten – Ontvangst van de bundel</i>	
Modernisme	132
<i>Nederlandsche Protestantenvbond – Doopsgezinden</i>	
Hoofdstuk 7 - De twintigste eeuw	135
De ‘Hervormde Bundel 1938’	136
<i>Vernieuwing – Kritiek op de oecumenische en theologische breedheid</i>	
Psalmberijmingen	140
Samen op weg naar het Liedboek 1973	144
<i>Vrijzinnigen, lutheranen – Gereformeerden</i>	

Woord vooraf

Wie het *Liedboek – zingen en bidden in huis en kerk* (in dit boek gebruik ik de afkorting: *Liedboek*) doorbladert, zal al snel ontdekken dat de bundel een bonte verscheidenheid aan liederen en liedgenres bevat. Deze rijke kleurschakering is ontstaan doordat liederen in de afgelopen twintig eeuwen voortdurend van kleur verschoten, zowel wat inhoud als wat vorm betreft.

7

Het nieuwe Liedboek in woord en beeld is allereerst bedoeld om gebruikers van de nieuwe bundel inzicht te geven in deze veelkleurigheid en het ontstaan ervan. De liederen en liedgenres die men in het *Liedboek* aantreft, worden niet alleen in historisch perspectief geplaatst, maar ook belicht vanuit de (religieuze) context waarin ze zijn ontstaan. In de hoofdstukken 3 tot en met 7 wordt de geschiedenis van het kerklied beschreven vanaf het vroege christendom tot aan de komst van het *Liedboek voor de kerken* in 1973. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan ontwikkelingen die niet direct van invloed of betekenis zijn geweest voor het *Liedboek*, maar die wel typerend en onmisbaar zijn voor de beschreven periode. In die zin wil dit boek niet alleen achtergronden bij de nieuwe liedbundel geven, maar tevens een beknopt overzicht van de kerkliedgeschiedenis.

Dit boek opent echter met een hoofdstuk over een vraag die velen op de lippen zal branden: waarom moest er veertig jaar na het *Liedboek voor de kerken* eigenlijk een nieuw liedboek komen? In hoofdstuk 2 wordt beschreven hoe het nieuwe liedboek ontstaan is. Welke procedure is gevolgd, wat waren de selectiecriteria en hadden toekomstige gebruikers van de liedbundel ook een vinger in de pap? Tevens wordt iets gezegd over de indeling van het liedboek en over het gebruik ervan. De laatste aspecten worden niet uitvoerig behandeld omdat die in andere publicaties behandeld worden. Ik verwijs naar:

Klaas Holwerda, *Een nieuw lied | Handreiking bij Liedboek. Zingen en bidden in huis en kerk*, Zoetermeer 2013, Werkboekje voor de Eredienst 38.

Mijn dank gaat uit naar Pieter Endedijk en Klaas Holwerda, die als meelezers wilden fungeren. Van hun op- en aanmerkingen heb ik dankbaar gebruikge maakt.

Het Museum Catharijneconvent te Utrecht dank ik voor het beschikbaar stellen van een flink aantal illustraties.

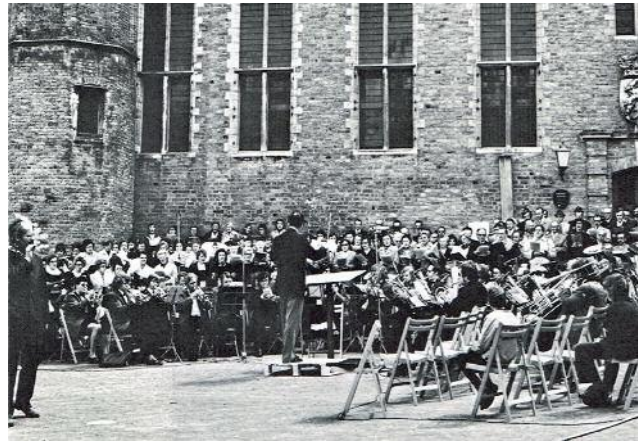
Jan Smelik
Steenwijk, januari 2013

Hoofdstuk 1

Een nieuwe tijd vraagt om een nieuw liedboek

Dit hoofdstuk gaat over de vraag waarom er veertig jaar na verschijning van het Liedboek voor de kerken een nieuw liedboek moest komen. Bij het beantwoorden van die vraag krijgt u informatie over het repertoire, de liedstijlen en -genres die ten opzichte van de vorige liedbundel nieuw zijn in het Liedboek – zingen en bidden in huis en kerk.

Het was één dag voor zondag Cantate 1973 toen het *Liedboek voor de kerken* gepresenteerd werd. Sindsdien zijn zowel wereld als kerk in hoge mate veranderd. Veranderingen in kerk en maatschappij hebben hun weerslag op de religieuze liedcultuur. Wanneer de leefwereld van geloofsgemeenschappen in een snel tempo verandert, versterkt dit doorgaans de vraag naar nieuwe liederen en nieuwe liedbundels. Dit maakt het logisch en begrijpelijk waarom er een nieuwe liedbundel moest komen. In dit hoofdstuk zal ik de belangrijkste veranderingen beschrijven en daarbij laten zien wat voor betekenis ze hebben gehad voor de christelijke liedcultuur.

De presentatie van het *Liedboek voor de kerken* op zaterdag 19 mei 1973 in Middelburg. Zeeuwse koren en koperblazers zongen en speelden op het Abdijplein uit de nieuwe liedbundel

Grote veranderingen op het gebied van maatschappij, economie, cultuur en religie vonden eigenlijk al plaats in de jaren zestig, toen het *Liedboek voor de kerken* samengesteld werd.

Vanaf 1960 maakte Nederland, waar in de jaren vijftig de verzorgingsstaat opgebouwd was, een periode van sterke welvaarts-groei door. Hierdoor kregen Nederlanders meer geld te besteden, wat ertoe leidde dat zij zichzelf nadrukkelijk

als consumenten gingen zien. De grotere mogelijkheden tot zelfontplooiing zorgden in toenemende mate voor individualisering en een duidelijke afname van gezamenlijkheid.

Hieraan droeg ook de komst van de televisie bij. Dit massamedium en later ook het internet werkten er aan mee dat de wereld een *global village* werd: in elke huiskamer kon voortaan kennisgenomen worden van actueel wereldnieuws, van tot dan toe onbekende werelden en culturen. De massamedia zorgden er tevens mede voor dat mensen minder tijd gingen besteden aan kerk en het verenigingsleven.

Het zevende decennium van de twintigste eeuw staat bekend vanwege de democratisering van de samenleving, die gepaard ging met crises in de gezagsverhoudingen. De non-conformistische jeugdcultuur die in de jaren zestig opkwam, nam hierbij het initiatief in de vorm van de provo- en flowerpower-beweging. Ook de kerken kregen te maken met veranderingen ten aanzien van het gezag van kerkelijke overheden, van dogma's en tradities.

In de periode na 1960 braken voor de kerken sowieso zware tijden aan vanwege de enorme ontkerkelijkheid en ontkerstening van de Nederlandse samenleving; het percentage niet-kerkelijken bedroeg in 1960 achttien procent, in 1980 zestwintig procent en in 2000 veertig procent. Het christendom is steeds verder van het centrum naar de marge van de maatschappij gedreven.

De kerken verloren niet alleen hun grip op de Nederlandse bevolking, maar voor een deel tevens op hun eigen leden. De secularisatie van de kerken kwam tot uiting in democratisering van de kerk en een toegenomen mondigheid van de gelovigen. De tijd dat kerkelijke leiders op alle terreinen van het leven zeggenschap hadden en gezag uitoefenden, was voorbij. Voor gelovigen werd sowieso hun gevoel en beleving belangrijker dan de kerkelijke leer en daarop gebaseerd ethisch handelen.

Zowel protestanten als rooms-katholieken namen een steeds opener houding aan ten opzichte van de wereldlijke maatschappij en cultuur. Hun muzikale wereld ging steeds meer lijken op die van niet-christenen, waar lichte muziek (popmuziek en jazz) ging domineren. Daardoor ontstond er tegelijk een kloof met

Afname aantal organisten

Dat protestanten steeds inniger (al dan niet religieuze) lichte muziek omhelsden, bracht met zich mee dat het orgel en het harmonium, die voorheen dé protestantse instrumenten waren, op grote schaal concurrentie kregen van instrumenten uit de lichte muziek. Dit zorgde er weer voor dat de afgelopen twee decennia het aantal kerkorganisten aanzienlijk afnam en diverse kerken te maken kregen met een organistente-kort.

Naar verwachting zal dit tekort ook toenemen als gevolg van vergrijzing van

het huidige kerkmusici-bestand. In oktober 2007 publiceerde het bureau Kaski het *Onderzoek onder kerkmusici en kerkmuzikale praktijken in de Protestantse Kerk in Nederland*. Naar schatting telde de Protestantse Kerk in Nederland in 2007 vierduizend kerkmusici, waarvan 17 procent professional was. Het onderzoek wees uit dat de helft van de professionals en bijna tweederde van de amateurs vijftig jaar of ouder was en dat naar verwachting over tien jaar een substantieel deel van deze kerkmusici niet meer muzikaal actief zijn.

de bestaande kerkelijke muziekcultuur: wat op zondag in de kerk aan muziek klonk, ging steeds sterker verschillen van de muziek waarmee protestanten door de week in aanraking kwamen.

ONTZUILING

Openheid kwam er niet alleen naar de wereldlijke cultuur maar ook naar de cultuur van religieuze bevolkingsgroepen die voorheen door de verzuiling strikt van elkaar gescheiden waren. In de jaren zestig kwam een eind aan de tijd dat gelovigen uit de rooms-katholieke en protestantse zuilen afgeschermd waren van elkaar. Daarentegen werd vanaf 1960 een lijn ingezet waarbij de Rooms-Katholieke Kerk en diverse protestantse kerken elkaar voor het oecumenisch gesprek opzochten. Karakteristiek voor deze periode van toenadering was dat de Rooms-Katholieke Kerk, de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in 1967 en 1968 de doop gingen erkennen die in elkaars kerken bediend was. In 1974 gebeurde hetzelfde met de Remonstrantse Broederschap.

Het verdwijnen van de zuilen resulteerde op politiek gebied in een fusieproces tussen de grote confessionele partijen (ARP, CHU en KVP) dat in 1967 startte en in 1980 werd afgerond met de oprichting van het Christen-Democratisch Appèl (CDA).

De ontzuiling, waardoor er meer contact ontstond tussen godsdienstige bevolkingsgroepen die voorheen in gescheiden werelden leefden, kreeg al eerder gestalte op het gebied van de liedcultuur; vanaf de jaren zestig vond er steeds meer uitwisseling plaats tussen het liedrepertoire van rooms-katholieken en protestanten.

Van rooms-katholieke zijde werd dit bovendien mogelijk gemaakt door het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965), dat gericht was op herbronning van leer en kerkelijk leven op de Schrift en vroege kerk. Daartoe hoorde ook dat de liturgie vernieuwd moest worden. De vernieuwing dat de priester niet langer meer met de rug naar het volk diende te staan, was karakteristiek voor het streven de liturgie dichter bij het volk te brengen. Een andere maatregel die dit moest bevorderen, was dat het concilie toestemming gaf de liturgie in de volkstaal te vieren. Vanaf dat moment ontstond een enorme hoeveelheid vocale kerkmuziek in het Nederlands.

In 1967 werd de Intermonasteriële Werkgroep voor Liturgie opgericht, die het *Abdijboek* publiceerde met gezangen, antifonen en acclamaties voor de Nederlandstalige getijdenliturgie bin-

De opening van het Tweede Vaticaans Concilie op 11 oktober 1962 te Rome

nen de kloosters. Gezangen uit dit boek vonden ook in de parochies hun weg via diverse uitgaven onder de titel *Wisselende gezangen voor het liturgisch jaar* (1977 en 1980). Andere belangrijke rooms-katholieke bundels waren de *Randstadbundel* (1970) en *Cantatorium*, een serie met psalmen voor voorzangers, meerstemmig koor, volk en orgel.

De twee belangrijkste leveranciers van Nederlandstalige liederen waren in de beginjaren Huub Oosterhuis en Tom Naastepad.

Reeds in het *Liedboek voor de kerken* was een aantal liederen van Oosterhuis opgenomen, waarbij het uiteraard vooral om vroege liedteksten van hem ging, zoals het eerste lied van Oosterhuis ‘Zolang er mensen zijn op aarde’ (lied 981), geschreven in 1959. De meer politiek en sociaal gekleurde liederen die Oosterhuis vanaf de jaren zeventig schrijft, zijn niet in het *Liedboek* te vinden.

Het zijn ook juist deze latere liederen van Oosterhuis die meermalen op kritiek van vooral de rooms-katholieke leiding stuitten. Een uiting daarvan vond in 2000 plaats toen het bisdom Roermond besloot alle Oosterhuis-liederen uit de bundel *Laus Deo* te schrappen. Naast kritiek oogstte Oosterhuis ook veel lof, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het eredoctoraat dat hij van de Vrije Universiteit te Amsterdam ontving wegens zijn vernieuwend liturgische oeuvre.

De rooms-katholieke volkstaalliturgie bracht na de verschijning van het *Liedboek voor de kerken* nog een enorme hoeveelheid al dan niet strofische Nederlandstalige gezangen voort. Nadat vanaf 1964 diverse bundels verschenen waren, werd in 1984 *Gezangen voor Liturgie* gepubliceerd, de bundel die doorgaans gezien wordt als rooms-katholieke tegenhanger van het *Liedboek* en als samenvatting van wat sinds het Tweede Vaticaans Concilie aan Nederlandstalige liedrepertoire ontstaan is. Twaalf jaar later verscheen de tweede en aangevulde editie. De bundel is primair afgestemd op de eucharistieviering. Uit het *Liedboek voor de kerken* werden ongeveer vijftig liederen geselecteerd.

TOENADERING EN PLURALISERING

Voor zover de rooms-katholieke en protestantse zuilen in de jaren zestig nog bestonden, omvatten ze beide groeperingen van zeer uiteenlopend pluimage. Tot de protestantse zuil hoorde onder meer de Nederlandse Hervormde Kerk (NHK) en de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN). Reeds in 1961 riepen achttien predikanten deze kerkverbanden op tot samenwerking. Maar pas na publicatie van een nieuwe oproep, namelijk het rapport *Samen op weg* in 1968, kwam een fusieproces, dat overigens meer dan drie decennia zou duren, echt van de grond. In 1973 werd de eerste hervormd-gereformeerde synode gehouden.

In hetzelfde jaar verscheen het *Liedboek voor de kerken*. Deze liedbundel wordt niet ten onrechte gezien als een belangrijke mijlpaal in de oecumene tussen protestantse kerken. De bundel werd uitgegeven door de Interkerkelijke Stichting voor het Kerklied (ISK), die in 1969 werd opgericht als opvolger van de Interkerkelijke Stichting voor de Psalmberijming uit 1958. Naast de NHK en de GKN maakten ook de Evangelisch-Lutherse Kerk (die vanaf 1980 ging participeren in het Samen-op-weg-proces), de Algemene Doopsgezinde Sociëteit en de Remonstrantse Broederschap deel uit van de ISK. Later trad ook de Vrijzinnige Geloofs-